

ISSN 2959-1953
ISSN 2959-1961
<https://osvita.eeipsy.org>
<https://doi.org/10.38014/osvita.2024.93.15>

НЕЧИПОРЕНКО О.В.

аспірант кафедри педагогіки
Криворізький державний педагогічний
університет,
м. Кривий Ріг, Україна

ІСТОРИКО-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКОГО РОЗУМІННЯ РЕФЛЕКСІЇ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

NECHIPORENKO O.V. Philosophical understanding of reflection: historical and systematic analysis. *This paper presents a comprehensive historical and philosophical analysis of reflection as a fundamental principle of philosophical thinking from antiquity to non-classical philosophy of the twentieth century. Through systematic analysis of primary sources and contemporary research, the study traces the evolution of reflection from Socratic self-knowledge through Cartesian methodological doubt to Husserl's phenomenology and existential philosophy. The research employs historical-philosophical, systematic, hermeneutical, and comparative approaches to examine how the understanding of reflection has transformed across different philosophical traditions. The paper demonstrates that reflection serves both as an ontological characteristic of consciousness and as a methodological tool for philosophical inquiry. The ontological and epistemological status of reflection in the history of philosophical thought is revealed through analysis of key philosophical systems and their interpretations of reflexive thinking. The specific features of reflection interpretation in different historical epochs are analyzed, revealing its significance for the development of philosophical knowledge and human self-consciousness. Special attention is paid to the transformation of reflection understanding in contemporary philosophical discourse and its role in interdisciplinary research. The research methodology combines traditional historiographical analysis with modern interpretative approaches, allowing for a comprehensive understanding of reflection's evolving conceptualization. The study examines the role of reflection in modern educational practices and its potential for developing critical thinking and metacognitive skills. The methodological significance of reflection for integrating different forms of knowledge and bridging disciplinary boundaries is thoroughly analyzed. The scientific novelty lies in synthe-*

sizing various approaches to reflection and identifying its methodological potential for contemporary humanitarian knowledge. The practical significance of this work is in demonstrating how reflective methodology can enhance modern philosophical discourse, educational practices, and research methodologies in the humanities.

Keywords: reflection, philosophical methodology, self-consciousness, existence, phenomenology, epistemological function, Cartesianism, German classical philosophy.

НЕЧІПОРЕНКО О.В. Історико-системний аналіз філософського розуміння рефлексії у сучасному науковому дискурсі. У статті здійснено комплексний історико-філософський аналіз феномену рефлексії як фундаментального принципу філософського мислення від античності до неklasичної філософії ХХ століття. На основі системного аналізу першоджерел та сучасних досліджень розкрито еволюцію розуміння рефлексії як способу самопізнання та методологічного принципу філософського мислення. Простежено трансформацію концепту рефлексії від сократівського принципу самопізнання через картезіанське «*cogito*» до феноменології Гусерля та екзистенційної філософії. Виявлено онтологічний та гносеологічний статус рефлексії в історії філософської думки. Методологія дослідження базується на комплексному застосуванні історико-філософського, системного, герменевтичного та компаративного підходів. Розкрито специфіку трактування рефлексії в різні історичні епохи та її роль у розвитку філософського знання. Проаналізовано трансформацію форм рефлексії в умовах сучасного інформаційного суспільства та її значення для розвитку міждисциплінарних досліджень. Особлива увага приділена методологічному потенціалу рефлексії для інтеграції різних форм знання та її ролі в освітніх практиках. Наукова новизна полягає в системному аналізі трансформації розуміння рефлексії в різних філософських традиціях та виявленні її методологічного потенціалу для сучасного гуманітарного знання. Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю їх використання для подальшого розвитку методології філософських досліджень та вдосконалення освітніх практик.

Ключові слова: рефлексія, самопізнання, філософська методологія, самосвідомість, екзистенція, онтологічний статус, гносеологічна функція, феноменологічна редукція.

1. Постановка проблеми

Проблема рефлексії належить до фундаментальних питань філософського дискурсу, визначаючи сутність людського мислення та пізнання. Як зазначає В. Горський, «рефлексія є невід'ємною складовою філософського мислення, що визначає його специфіку та спрямованість» [2, с. 38]. Актуальність дослідження еволюції розуміння рефлексії зумовлена необхідністю осмислення її ролі у сучасному філософському та науковому пізнанні.

У контексті сучасних трансформацій гуманітарного знання особливої ваги набуває переосмислення історичного розвитку концепцій рефлексії, що дозволяє не лише краще зрозуміти витоки та становлення філософської рефлексії, але й окреслити її методологічний потенціал для вирішення актуальних проблем філософії та науки XXI ст. З цього приводу, вважаємо за доцільне навести думку О. Васильєвої, яка підкреслює, що «рефлексивне мислення набуває особливого значення в умовах інформаційного суспільства, коли зростає потреба в критичному осмисленні та інтеграції різних форм знання» [1, с. 15].

Міждисциплінарний характер сучасних наукових досліджень вимагає нових методологічних підходів до інтеграції різних галузей знань. На думку А. Залужної, «рефлексивне осмислення методологічних засад наукового пізнання створює підґрунтя для синтезу різних дослідницьких парадигм та підходів» [3, с. 4].

Серед основних методів дослідження рефлексії використано історико-філософський метод, який дозволив прослідкувати еволюцію розуміння рефлексії в різні історичні епохи, виявити специфіку її трактування у ключових мислителів від античності до сучасності, встановити закономірності трансформації концепту рефлексії в історії філософської думки. Системний підхід забезпечив цілісне бачення феномену рефлексії у взаємозв'язку його різних аспектів, розуміння рефлексії як системоутворюючого елемента філософського мислення, виявлення структурних зв'язків між різними концепціями рефлексії. Герменевтичний метод застосовано для глибинної інтерпретації філософських текстів, розкриття імпліцитних смислів концепцій рефлексії, розуміння контексту формування різних підходів до трактування рефлексії. Компаративний аналіз дозволив порівняти різні підходи до розуміння рефлексії, виявити спільне та відмінне в її трактуваннях, простежити спадкоємність та новачі в осмисленні феномену рефлексії. Метод концептуального аналізу використано для прояснення змісту поняття рефлексії, виявлення його смислових трансформацій, окреслення меж застосування концепту в різних контекстах.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Історико-філософський аналіз розвитку рефлексивної проблематики представлений у працях В. Горського [2], який досліджував еволюцію філософської думки та місце рефлексії в ній. Духовні виміри рефлексії розкрива-

ються в роботах О. Васильєвої [1], де авторка аналізує роль рефлексивних процесів у формуванні особистості. Особливу увагу привертають дослідження А. Залужної [3], присвячені аналізу екзистенційних аспектів рефлексії у філософії М. Гайдеггера. Методологічні аспекти рефлексії у контексті наукового пізнання ґрунтовно досліджено у працях П. Йолон [4], який розкриває її роль у феноменологічному трактуванні об'єктів науки. А. Малівський [5] здійснює глибокий аналіз декартівського розуміння рефлексії, розкриваючи її значення для формування нової парадигми філософського мислення. У працях Т.В. Розової та Л.В. Чорної [6] досліджується роль рефлексії в системі німецької класичної філософії, зокрема у вченні Гегеля про абсолютний дух.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний стан досліджень вказує на актуальність системного історико-філософського аналізу трансформації розуміння феномену рефлексії від античності до сучасності. Як зазначає П. Йолон, «проблема рефлексії потребує нового осмислення в контексті сучасних філософських дискусій» [4, с. 170].

На нашу думку, все ще потребують свого вирішення такі питання. Насамперед, це методологічний потенціал рефлексії для розвитку сучасного гуманітарного знання та трансформація форм рефлексії в умовах цифрової епохи. Важливим також залишається питання ролі рефлексії в міждисциплінарних дослідженнях. Окремої уваги заслуговує дослідження інтегративної функції рефлексії в системі наукового знання. Суттєвим є також значення рефлексії для розвитку освітніх практик. Нарешті, потребує вивчення потенціал рефлексивної методології для вирішення глобальних проблем сучасності.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного історико-філософського аналізу еволюції розуміння рефлексії та виявленні її методологічного потенціалу для сучасного філософського мислення. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати становлення концепції рефлексії в античній філософії та її трансформацію в філософії Модерну; розкрити специфіку трактування рефлексії в німецькій класичній філософії та феноменологічному підході; дослідити екзистенційні виміри рефлексії та її роль у сучасному філософському дискурсі.

3. Вклад основного матеріалу

Розгляд питання передбачає системний аналіз історичної трансформації розуміння феномену рефлексії, простежуючи його еволюцію від античної філософії до сучасності. Такий підхід дозволить не лише розкрити основні етапи становлення рефлексивної проблематики в історії філософської думки, але й виявити її методологічний потенціал для сучасних досліджень.

Античне розуміння рефлексії: від Сократа до Аристотеля Зародження рефлексивної проблематики в європейській філософській традиції пов'язане

насамперед з ученням Сократа про самопізнання. Як підкреслює В. Горський, «саме Сократ вперше поставив питання про самопізнання як передумову набуття будь-якого іншого знання» [2, с. 38].

Сократівське розуміння рефлексії базувалося на глибокому переконанні в нерозривному зв'язку самопізнання з моральним удосконаленням особистості. Як зазначає О.С. Васильєва, «сократівський метод діалогу був першою формою рефлексивного мислення, спрямованого на досягнення істинного знання через критичне самопізнання» [1, с. 16]. Філософ розглядав душу як динамічний суб'єкт, здатний до рефлексії та внутрішнього діалогу. Л.М. Шенгерій підкреслює, що «сократівське розуміння рефлексії заклало основи для всієї подальшої європейської традиції самопізнання» [8, с. 9]. Шлях до істини, за Сократом, пролягає через постійну працю душі над собою, через діалог душі із самою собою. Особливе значення у розвитку античного розуміння рефлексії мала філософська спадщина Аристотеля. У своїй метафізиці він розглядав рефлексію як найвищу форму мислення, де суб'єкт і об'єкт пізнання збігаються. «Перший розум» Аристотеля був здатний до самоспоглядання, що заклало основи онтологічного розуміння рефлексії. Це античне розуміння рефлексії згодом було суттєво переосмислено в епоху Модерну.

Рефлексія в філософії Модерну: картезіанський поворот Принципово новий етап у розвитку концепції рефлексії пов'язаний з філософією Рене Декарта. А.М. Малівський підкреслює, що «Декарт офіційно надав мисленню статус буття, творцем якого є людина» [5, с. 144]. Його знаменитий принцип «*cogito ergo sum*» здійснив справжню революцію в розумінні природи та ролі рефлексії. Декартівське розуміння рефлексії відрізнялося від античного насамперед своїм методологічним радикалізмом. Як зазначає П. Йолон, «метод радикального сумніву Декарта став першою спробою систематичної рефлексії над основами людського пізнання» [4, с. 172]. Філософ запропонував відкидання всіх попередніх знань і переконань заради пошуку абсолютно достовірної основи пізнання. Це картезіанське розуміння рефлексії отримало подальший розвиток у німецькій класичній філософії.

Рефлексія у німецькій класичній філософії: від Канта до Гегеля У німецькій класичній філософії рефлексія набула універсального онтологічного статусу. Т.В. Розова та Л.В. Чорна відзначають, що «в системі Гегеля рефлексія постає як невід'ємний спосіб саморуху та самопізнання Абсолютного Духу» [6, с. 228]. Особливе значення мало гегелівське розуміння рефлексії як діалектичного процесу. «У науці логіки Гегель розкриває рефлексивний характер категорій Буття та Ніщо, показуючи їх внутрішній взаємозв'язок та взаємоперехід» [6, с. 229]. Це заклало основи для розуміння рефлексії як універсального принципу розвитку духу. Однак принципово новий погляд на природу рефлексії запропонувала феноменологічна філософія.

Феноменологічне осмислення рефлексії: внесок Гусерля Едмунд Гусерль запропонував принципово новий підхід до розуміння рефлексії у своїй феноменології. А.Є. Залужна підкреслює, що «феноменологічна редукція Гусерля відкрила новий шлях до розуміння трансцендентальних структур свідомості» [3, с. 5]. На відміну від попередньої філософської традиції, він розглядав рефлексію як метод безпосереднього споглядання сутностей свідомості. Цей феноменологічний підхід вплинув на подальший розвиток екзистенційного розуміння рефлексії.

Екзистенційні виміри рефлексії: від К'єркегора до Гайдеггера Особливе місце в розвитку концепції рефлексії посідає екзистенційна філософія. Як зазначає Л.В. Чорна, «екзистенційне розуміння рефлексії пов'язане з проблемами автентичності існування та пошуку особистісної істини» [7, с. 660]. Для К'єркегора рефлексія була процесом становлення людської суб'єктивності, нерозривно пов'язаним з релігійною істиною та внутрішньою діалектикою віри. А.Є. Залужна підкреслює, що «к'єркегорівське розуміння рефлексії відкрило новий вимір суб'єктивної істини, недоступної для раціонального пізнання» [3, с. 6]. Мартін Гайдеггер пов'язував рефлексію з «екзистенційним аналізом Dasein» та проблемою істини буття. На думку дослідників, «гайдеггерівська концепція рефлексії тісно пов'язана з проблемами часовості, історичності та можливостей здійснення людського буття» [3, с. 7]. Це відкрило нові перспективи для розуміння онтологічних вимірів рефлексії.

Рефлексія в сучасному філософському дискурсі В сучасній філософії рефлексія постає як багатовимірний феномен, що охоплює епістемологічні, онтологічні та екзистенційні аспекти. О.С. Васильєва зазначає, що «сучасне розуміння рефлексії характеризується інтеграцією різних підходів та традицій» [1, с. 20]. Особливого значення набуває роль рефлексії в контексті цифрової трансформації суспільства. П. Йолон наголошує: «В умовах інформаційного перевантаження рефлексивне мислення стає ключовим інструментом критичного осмислення та відбору інформації» [4, с. 175]. Методологічний потенціал рефлексії для міждисциплінарних досліджень Рефлексія відіграє особливу роль у розвитку міждисциплінарних досліджень. Як зазначає Л.М. Шенгерій, «рефлексивна методологія стає ключовим інструментом інтеграції різних форм знання в сучасній науці» [8, с. 11]. Це особливо важливо в умовах зростаючої спеціалізації наукового знання.

Значення рефлексії для розвитку освітніх практик Т.В. Розова та Л.В. Чорна підкреслюють, що «рефлексивні практики набувають особливого значення в сучасній освіті, сприяючи розвитку критичного мислення та метакогнітивних навичок» [6, с. 230]. Рефлексія стає важливим інструментом підвищення якості навчального процесу та формування самостійного мислення.

4. Висновки

Викладене вище засвідчує, що рефлексія є фундаментальним принципом філософського мислення, який пройшов складну еволюцію від античності до сучасності. У процесі цієї еволюції відбувалося постійне збагачення змісту поняття рефлексії, розширення сфер її застосування та поглиблення розуміння її природи.

В історії філософської думки рефлексія постає в декількох взаємопов'язаних вимірах: як онтологічна характеристика самого буття (від Аристотеля до Гегеля); як методологічний принцип філософського пізнання (від Декарта до Гусерля); як спосіб самоусвідомлення людської екзистенції (від К'єркегора до Гайдеггера). Сучасний вимір рефлексії у філософському дискурсі розкривається як важливий інструмент міждисциплінарної інтеграції знання та методологічна основа розвитку критичного мислення в освітніх практиках.

Список використаних джерел:

1. Васильєва О. С. Духовність та духовний світ особистості. Українське релігієзнавство. 2018. №27-28. С. 14-22.
2. Горський В. С. Історія української філософії. Київ : Наукова думка, 2019. 286 с.
3. Залужна А. Є. «Екзистенційний аналіз Dasein» та проблема істини буття. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2020. №4. С. 3-7.
4. Йолон П. Феноменологічне трактування об'єктів науки у філософії. Філософські діалоги. 2021. №15. С. 169-180.
5. Малівський А. М. Декартівське осмислення природи людини. Антропологічні виміри філософських досліджень. 2020. №23. С. 142-150.
6. Розова Т. В., Чорна Л. В. Філософська система Гегеля як вчення про етапи розвитку Абсолютної Ідеї. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 93. С. 226-230.
7. Чорна Л. В. Культуро-творче осягнення людини у філософії. Гілея: науковий вісник. 2020. №72. С. 658-664.
8. Шенгерій Л. М. Продукування принципів стандартизації знання в доробку Аристотеля. Вісник НАУ. 2021. №2. С. 8-12.

Transliteration of References:

1. Vasylieva O.S. (2018). Dukhovnist ta dukhovnyi svit osobystosti [Spirituality and spiritual world of personality]. Ukrainse relihiieznnavstvo, 27-28, 14-22. [in Ukrainian].
2. Horskyi V.S. (2019). Istoriia ukrainskoi filosofii [History of Ukrainian Philosophy]. Kyiv: Naukova dumka.

3. Zaluzhna A.Ye. (2020). Ekzystentsiinyi analiz Dasein ta problema istyny buttia [Existential analysis of Dasein and the problem of truth of being]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 4, 3-7.
4. Yolon P. (2021). Fenomenolohichne traktuvannia ob'ektiv nauky u filosofii [Phenomenological interpretation of objects of science in philosophy]. Filosofski dialogy, 15, 169-180.
5. Malivskiy A.M. (2020). Dekartivske osmyslennia pryrody liudyny [Cartesian understanding of human nature]. Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen, 23, 142-150.
6. Rozova T.V., Chorna L.V. (2019). Filosofska systema Hehelia yak vchennia pro etapy rozvytku Absoliutnoi Idei [Hegel's philosophical system as a doctrine about stages of development of the Absolute Idea]. Hileia: naukovyi visnyk, 93, 226-230.
7. Chorna L.V. (2020). Kulturo-tvorche osiahnennia liudyny u filosofii [Cultural and creative understanding of human in philosophy]. Hileia: naukovyi visnyk, 72, 658-664.
8. Shenherii L.M. (2021). Produkuivannia pryntsyviv standartyzatsii znannia v dorobku Arystotelia [Production of knowledge standardization principles in Aristotle's works]. Visnyk Natsionalnoho aviatorskoho universytetu, 2, 8-12.

NECHIPORENKO Oleksandr

PhD Student, Department of Pedagogy, Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-4723-5213>

E-mail: nechiporenko.oleksandr@kdpu.edu.ua

**PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF REFLECTION: HISTORICAL AND
SYSTEMATIC ANALYSIS**